

AVTOMOBIL TERMINLARINING YASALISH XUSUSIYATLARI

*Baltayeva Anadjan Tadjibaevna**Toshkent davlat transport universiteti dotsenti*

Annotatsiya: Avtomobil murakkab texnologik mahsulot sifatida malakali texnik xizmat ko'rsatishni talab qiladi. Bu texnik jihatdan to'g'ri, lekin ayni paytda yaqinda paydo bo'lgan adabiyotni tushunish nuqtai nazaridan kirishishni talab qiladi. Avtomobilsozlik va unga aloqador tarmoqlarning jadal rivojlanishi tufayli terminologik birliklar sonining tez o'sishi ko'plab nashrlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Biroq, taqdim etilganlarning ziddiyatli tabiati ma'lumotlar ba'zan maxsus adabiyotlar va texnik hujjatlarni tushunishda bir qator noaniqliklarni keltirib chiqaradi. Bunday muammolar terminlarni tartibga solish va har tomonlama unifikatsiya qilish zarurligini isbotlaydi. Muammolari va asosiy tushunchalari shakllangan paytdan boshlab maxsus lug'at sohasida ayniqsa jadal izlanishlar kuzatildi. Bu davrda atamalar, nomlar, terminoidlar, prototermalar, oldingi atamalar, kvazi-terminlar va psevdotermalar kabi maxsus lug'at birliklari aniqlandi va tavsiflandi. Ushbu maqolada shu haqidagi fikrlar yuzasidan ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: terminologiya, erkin, turg'un iboralar, semantika, terminlarni shakllantirish usullari, modellari va xususiyatlari, termin elementlari turlari, motivatsiyasi turlari; terminologik so'z birikmalarining o'ziga xos xususiyatlari.

Inson kishilik jamiyati orttirgan tajribani so'z orqali o'zlashtiradi, chunki tafakkur so'z yordamida sodir bo'ladi. So'z til birligi sifatida tushunchalarni ifodalaydi.

Tildagi terminlar majmui har qanday termini tizim sifatida tashkil etadi. Tilshunoslik fanida terminlarni o'rganish bilan shug'ullanuvchi terminologiya va unga yaqin bo'lgan nomenklatura tushunchasini aniq belgilash va ular o'rtasidagi farqlarni ajratish muhim masala hisoblanadi. «Terminologiya» so'zi lotincha terminus va grekcha logos so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, «terminlar (atamalar) haqidagi fan» ma'nosini anglatadi.

Terminologiyani ishlab chiqish jarayonida terminologiya va unga mos keladigan tushunchalar tizimi o'rtasida juda ko'p turli xil nomuvofiqliklar paydo bo'ladi, bu esa kasbiy aloqa sohasida terminlarning ishlashiga to'sqinlik qiladi. Buning sababi: fanning rivojlanishi va uning jamiyat hayotidagi rolining oshishi, turli tillardan terminlarning o'zlashtirilishi va ularni to'plashning juda tez sur'ati bo'lishi mumkin. Bu muammolar natijasida terminologiyalarni tartibga solish va tizimlashtirish zarurati tug'iladi va buning uchun til xususiyatlari va terminologiya rivojlanishining 6 qonuni haqida bilimga ega bo'lish zarur. Demak, terminologiyaning asosiy maqsadi terminlardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida atamashunoslikning shakllanishi va rivojlanishi xususiyatlarini o'rganishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun bir qator muammolarni (nazariy va amaliy) hal qilish kerak.

Terminologiya sohasining rivojlanishi avstriyalik tilshunos olim Oygen Vyuster nomi bilan bog'liq bo'lib, zamonaviy terminologiyaning rivojlanishida salmoqli hissa qo'shgan olimning ishlari sababli avstriyalik tilshunos olim terminologining otasi deb

hisoblangan. O‘zining doktorlik dissertatsiyasida u terminologiya bilan ishlash uslublarini tizimlashtirish bo‘yicha bir qancha dalillar keltirib, terminlar bilan ishlashning bir qator tamoyillarini yaratdi va terminlarni qayta ishlashning metodologiyasining asosiy qoidalarini belgilab berdi. Uning fikriga ko‘ra, to‘rt nafar tilshunos olim terminologik nazariyaning intellektual otalari hisoblanadi: “Germaniyalik olim Alfred Sholman maxsus terminlarning sistematik xususiyatini hisobga olgan birinchi olim; shveysariyalik tilshunos Ferdinand de Sossyur tilning sistematik xususiyatiga e‘tibor bergan birinchi olim; rossiyalik Ernest Drezen standartlashtirishning muhim ahamiyatga ega ekanligini birinchilardan bo‘lib kashf etgan; YUNESKO vakili bo‘lgan ingliz olimi E. Xolmstorm terminologiyani xalqaro miqyosga olib chiqishda muhim rol o‘ynagan shaxs hisoblanadi”

Terminologiyaning eng dolzarb vazifalari qatorida quyidagi nazariy vazifalarni ajratib ko‘rsatish mumkin: maxsus leksik birliklarning asosiy turlarini belgilash va tavsiflash; terminlarni shakllantirish usullari, modellari va xususiyatlarini o‘rganish; termin elementlari turlari va termin motivatsiyasi turlari; termin va terminlarning umumiy xususiyatlarini aniqlash; aloqa jarayonlarida terminologiyaning rolini tahlil qilish; terminologiyaning til tizimidagi o‘rnini aniqlash; terminlarning semantik o‘ziga xosligini umumiy lug‘at tarkibidagi so‘zlar va erkin, turg‘un iboralar bilan taqqoslab o‘rganish; terminologik so‘z birikmalarining o‘ziga xos xususiyatlarini so‘z birikmalariga qiyoslab o‘rganish. Chet tillarini o‘qitishda turli tillardagi terminlarning quyidagi lingvistik xususiyatlarini e‘tiborga olish zarur: Ingliz va fransuz tillardagi tub terminlar yakka leksik birlikdan tashkil topgan bo‘lib, ma’noli morfemalarga bo‘linmaydi, tuzilishiga ko‘ra birikma terminlar ikki leksemadan tashkil topgan ikki komponentli hamda uch va undan ortiq leksemadan tashkil topgan ko‘p komponentli birikma terminlarga bo‘linadi.

Ingliz va fransuz tillaridagi terminlar o‘zbek tilidagi terminlar bilan taqqoslanganda quyidagi xususiyatlar aniqlandi: a) o‘zbek tilidagi terminga ingliz va fransuz tillaridagi ma’noning qisman to‘g‘ri kelishi; b) avtomobilsozlik sohasida o‘zbek tilida uchramaydigan terminlar; v) inglizcha va fransuzcha so‘zlarning talaffuzi o‘zbekcha so‘zlarning talaffuziga to‘g‘ri kelmasligi; g) ingliz va fransuz tillari kabi o‘zbek tilida ham bir necha komponentli terminlar mavjudligi; d) o‘zbek tiliga ingliz va fransuz tillaridan o‘zlashgan terminlar ma’no jihatidan farqlanishi va h.k.

Yangi termin ma’nosi bilan tanishish ikki usul – tarjimasiz yoki tarjima vositasida bajariladi. Tarjimasiz usulda ikki toifa ichki va tashqi ko‘rgazmalilikdan foydalanib kelinadi. Yangi leksik birlikning ma’nosini egallash chog‘ida qo‘llaniladigan metodik usullar quyidagi omillarga bog‘liqdir: terminning xususiyati; aktiv/passiv terminga oidligi; ta’lim bosqichi va talabalar saviyasi; yangi terminning taqdim etiladigan shakli (eshitib yoki o‘qib idrok etish); yangi birlikni tanishtirish joyi (dars, darslik, lug‘at) kabilar.

Taqdimot jarayoni quyidagicha tashkil etiladi. Yangi so‘z tarjimasiz usul bilan o‘rgatilganda bayon, rasm, matn, audiotasmada eshittirib, namoyish qilinib, taxminan mana bunday topshiriqlar beriladi:

- termin ma’nosini tushunib oling;
- tarjima qiling;
- gapda qo‘llang va h.k.

Leksik birlikning ma'nosi bilan tanishish, uni o'zlashtirish yo'lidagi birinchi bosilgan ta'limiy qadam. Yangi so'zning birikish xususiyatlarini o'rganib olish maxsus ikkinchi bosqichni taqozo etadi. Ushbu bosqichda terminlarni takrorlash, jonli nutqda qo'llash mashqlari bajariladi. Leksik birlik ko'nikmaga kirish uchun bajariladigan mashqlarda uni ikki xil ishlatish usuli mavjud: o'rganilayotgan so'z bir joyda turli birliklar bilan ishlatiladi yoki har xil o'rinlarda yangi so'z birikmalari yoki o'zgarib turadigan joylarda ishlatib, mashq bajarish orqali leksik ko'nikma shakllantiriladi.

Lesik mashqlar informatsion va operatsion qismlardan tashkil topadi. Birinchi qismi ko'rsatma berish va ijro namunasi bo'lib, tilga oid qoida bilan hamda nutq amaliyotini birlashtiruvchi oraliq mashqlardan iborat. Terminning qo'llanilishi ko'nikma hosil qilishda oxirgi bosqich bo'lib, ma'nosi ochilgan va nutqda ishlatila boshlagan terminning nutq jarayonida erkin ishlatilishi, ko'nikmalardan malakaga o'tish davriga to'g'ri keladi. Mashq qilishdan nutq amaliyotiga qadam qo'yish fikr bayon qilishda ong ishtirokisiz avtomobil termini ishlatish tushuniladi.

Termini o'zlashtirganlik darajasini nazorat qilish esa atayin surishtirish, maxsus so'rash orqali emas, balki bevosita nutq faoliyatida amalga oshiriladi. Kasbga tayyorlash jarayonida terminlarni o'rgatishda quyidagi tamoyillarga amal qilinadi:

1. Chet tilini o'rgatishda lug'atdan foydalanishni oqilona chegaralash tamoyili.

2. Til o'qitishda leksik birliklar taqdimoti muayyan maqsadga qaratilganligi: leksik operatsiyani mustahkalash uchun qo'llaniladigan birliklar aniq ko'nikmani hosil qilishga mo'ljallanadi va boshqa birliklar bilan uyg'un ishlatiladi.

3. Leksik birliklarning lingvistik xususiyatlari va ularni o'zlashtirishga aloqador psixologik jihatlarni hisobga olish: taqdimot va mashq qilish davrlarida leksik birliklarning mavhum tushuncha ifodalaydiganlarini ta'riflash vositasida, narsaga tegishlilari ko'rgazmalilik yordamida, leksik birliklar qiyoslash va guruhlash yo'li bilan, funksional (yordamchi) terminlar esa kontekstda beriladi.

4. Ta'limning didaktik va lingvodidaktik qonuniyatlarini hisobga olish tamoyili: har bir leksik birlik taqdimot, mashq qilish va qo'llash bosqichlarida borgan sari kengaytirilib, ya'ni ma'no doirasi, tovush va yozish

timsollari va turli birikmalar, kontekst hamda guruhlarda qo'llanilishi izchillik bilan o'rgatib boriladi.

5. Nutq malakalarini o'stirish va shu jarayonda avtomobilga oid termini egallashni birga olib borish tamoyili: termini egallash jarayoni materialni o'zlashtirish va ko'nikmalarni rivojlantirishni nazarda tutadi.

Fan-texnika sohasida ilmiy tushunchalarni nomlash va bayon etishda terminlar alohida o'rin tutadi, hech bir fan sohasini terminlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Dunyo tilshunosligining terminologiya maktablari, xususan, Avstriyadagi «Vena terminologiya maktabi», Rossiyadagi «Rossiya terminologiya maktabi», Chexoslovakiyaning «Praga terminologiya maktabi» kabilar terminlarning fan sohalarida naqadar muhim o'rin tutishidan dalolat beradi.

Ma'lumki, jamiyat hayotida yuz bergan har qanday texnik-texnologik jarayon, yaratilgan kashfiyot, ilm - fan sohalaridagi terminologik apparati boyib boradi.

Butun avtomobilsozlik terminologik soʻz turkumlari oʻzaro bogʻliq, tizimli tashkil etilgan guruhlar, sinflar, terminlarning uyalari, semantik maydonlar tizimidir. Shu bilan birga "terminlar faqat erkin tartibda emas, balki maxsus paradigma hosil qiluvchi maʼlum bir fan yoki sohaning sistematikasiga asoslangan holda guruhlanadi". Anʼanaviy tilshunoslikda tilning sistematik birliklari tamoyilini birinchi boʻlib F. de Sossyur kiritgan boʻlib, ularni "sistema, ularning barcha qismlari sinxronik oʻzaro bogʻliqligida qaralishi mumkin va lozim" deb atagan. Amaliy jihatdan L. M. Bosova tomonidan tizimli soʻz birikmasi muammosi koʻrib chiqildi. U semantik maydon nazariyasini leksik tarkibning sistemaviy bogʻlanishlarini oʻrganish yoʻllarini izlashning oqibati deb hisoblaydi. Bunday yondashuv tabiiydir, chunki har bir soʻz boshqa soʻzlarning maʼnosi bilan koʻplab yoʻllar bilan bogʻliq. Tilning leksik tizimini oʻrganish, odatda, turli tip va hajmlardagi leksik guruhlarni aniqlash hamda ularning bir-biri bilan aloqalarini oʻrnatish shaklida amalga oshirilad. Shundan buyon bu termin turli mamlakatlar va tilshunoslikning turli sohalaridagi asarlariga mustahkam oʻrnashib qoldi.

Zamonaviy tilshunoslikda semantik maydon umumiy mazmun bilan birlashtirilgan va belgilangan hodisalarning konseptual, obyektiv yoki funksional oʻxshashligini aks ettiruvchi lingvistik birliklar majmui sifatida va quyidagi asosiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi: 1) uni tashkil etuvchi soʻzlar oʻrtasida semantik munosabatlarning (korrelyasiyalarning) mavjudligi; 2) ushbu munosabatlarning tizimli tabiati; 3) leksik birliklarning oʻzaro bogʻliqligi va oʻzaro muayyanligi; 4) maydonning nisbiy muhiti; 5) uning semantik fazosini belgilashning uzluksizligi; 6) butun leksik tizim (butun lugʻat) ichidagi semantik maydonlarning munosabati.

Semantik maydonni aniqlash uchun ishlatiladigan xususiyatlar ikki guruhga boʻlinadi. Ularning birinchisi qandaydir leksik maʼno bilan bogʻliq boʻlgan belgilardan iborat; bu belgilarni lingvistik deb atash mumkin. Ikkinchi guruh konseptual, predmet-tematik sohaga qaratilgan belgilardan iborat; ularni ekstralingvistik deb atash mumkin. Lekin maydon uchun birinchi va eng muhimi ekstralingvistik yoʻnalish boʻlib, unga koʻra lisoniy ifoda vositalari uyushadi. Semantik maydon tomonidan biz inson tajribasida ajratilgan va avtonom leksik tizim shaklida tilda yozishmalarga ega boʻlgan voqelikning bir qismini nazarda tutamiz. Boshqacha qilib aytganda, maydon termining mavjudlik sohasi boʻlib, uning ichida uni ifodalovchi barcha xususiyatlar mavjud, u boshqa terminlar - soʻzlar majmuidir, u shu fan doirasida birlashtirilib, uning asosida oʻzi shakli oʻzining lisoniy shakli bilan taʼsir koʻrsatadi.

Shunday qilib, avtomobil transportining semantik maydoni maʼlum bir faoliyat sohasini qamrab oluvchi soʻzlarning eng umumiy birlashmasi boʻlib, u tematik guruhlar yoki leksik-semantik guruhlardan iborat boʻlishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, chet tillarini oʻqitishda turli tillardagi terminlarning lingvistik xususiyatlarini eʼtiborga olish, ingliz va fransuz tillardagi tub terminlar yakka leksik birlikdan tashkil topganligi, maʼnoli morfemalarga boʻlinmasligi, tuzilishiga koʻra birikma terminlar leksemalardan tashkil topganligi ikki komponentli hamda uch, hamda undan ortiq leksemadan tashkil topganligini va koʻp komponentli birikma terminlarga boʻlinishini yuqorida koʻrib chiqib ishonch hosil qildik.

References:

1. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение. Москва Академия, 2008 г., - 304 стр.
2. Пронина Р.Ф. Перевод английской научно- технической литературы. 3-е изд.
3. Sobirova E. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da huquqiy terminlarning berilishi: Filol.fan.bo'y.fal.dok-ri (PhD) diss... – Toshkent, 2022. – 179- b.
4. Baltayeva, I. T., Baltayeva, A. T., Axmedova, M. A., Axmedova, M. M., & Kazaqov, R. T. (2024). USE OF VIRTUAL LABORATORIES TO CONDUCT FOOTBALL TRAINING. *Modern Science and Research*, 3(2), 709-718
5. Boltayeva, I. T., Boltayeva, A. T., Axmedova, M. A., Axmedova, M. M., & Kazaqov, R. T. (2024). PERIODS OF PRODUCTION EDUCATION. THE PERIOD OF INITIATION, PREPARATION, ACQUISITION AND COMPLETION OF THE PROFESSION. *Modern Science and Research*, 3(2), 561-569.
6. A.T.Baltayeva. Bo'lajak adabiyot o'qituvchilarini o'quvchilarni tanqidiy baholashga o'rgatishga tayyorlash metodikasi. O'quv q'ollanma. Toshkent, "LESSON PRESS" nashriyoti, 2023, 105- bet.
7. Baltayeva I., Baltayeva A., Tursunova N. Unique reproduction is away from revealing literary success. *Vidyabharati international interdisciplinary research journal TURKEY*. ([http://www.viirj.org/specialissues/indexing : ESCI \(Web of Science\) 2021/SP2108/SP2108.html](http://www.viirj.org/specialissues/indexing%3A%20ESCI%20(Web%20of%20Science)2021/SP2108/SP2108.html))
8. Baltayeva I. Drip the role and importance of tradition in literary succession (On the example of the work of Abdulla Qahhor). *South Asian Academic Research Journals (SAARJ). ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal. Impast Factor-SJIF-2021.10.*
9. Baltaeva A.,T. Amanlikova N.R. Computer interaction with students in language teaching //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2022. – T. 2432. – №. 1. – S. 060025.
10. Baltayeva A. T. Designing lessons aimed at teaching students to critically evaluate the personality of the heroes of the work of fiction //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – S. 947-952
11. Baltayeva A. T. Shaping the critical thinking of pupils at literature lessons //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – T. 7. – №. 10. – S. 6-8.
12. Baltayeva A., Xalikberdiyeva N. FORMATION OF CULTURAL COMMUNICATION IN RUSSIAN-SPEAKING GROUPS //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – T. 1. – №. 20.
13. Boltayeva O., Pirnazarova S. THE EXPRESSION OF TRUE HUMAN FEELINGS IN ALISHER NAVOI'S EPIC" FARHAD AND SHIRIN" //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – T. 1. – №. 24.
14. Boltayeva O. ALISHER HAVOIY ASARLARI ORQALI O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH //"Science Shine" International scientific journal. – 2023. – T. 6. – №. 1.

15. Baltayeva A., Xalikberdiyeva N. FORMATION OF CULTURAL COMMUNICATION IN RUSSIAN-SPEAKING GROUPS //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – T. 1. – №. 20.

16. Baltayeva A. T. SHE’R KISHI RUHINING SEROHANG SOZI //SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH. – 2023. – T. 2. – №. 15. – S. 81-84

17. Boltayeva I. T. et al. PERIODS OF PRODUCTION EDUCATION. THE PERIOD OF INITIATION, PREPARATION, ACQUISITION AND COMPLETION OF THE PROFESSION //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 2. – S. 561-569.

18. AnadjanTadjibayevna B. Importance of Distance Education Today //Miasto Przyszłości. – 2024. – T. 46. – S. 191-194.

19. Baltayeva A. T. Teaching students to critically evaluate the characters of a work of art in literature classes. “Language and literature education”. 2021. Number 5. 294-300 p.

20. Baltayeva A. T. Students to the Heroes of the Artistic Work Non-Traditional that Teaches Critical Evaluation Lessons. International Journal on Orange Technologies (IJOT) VOL. 3 NO. 4 (2021): IJOT 432-434. www.iupr.ru

21. Baltayeva O. T. Development of reading activity by teaching students to critically evaluate the characters of the literary work. Journal of Pedagogy 2021. Issue 6. 54-57 b.
